

*Girit'ten İzmir'e Zorunlu Göç:
Eksilen Hayatlar*

Forced Migration From Crete to Izmir: Diminished Lives

Neslihan Yılmaz Tekin¹

Abstract: The Ottoman Empire lost almost all its lands in Rumelia after the Balkan Wars (1912). Muslims who did not immigrate and wanted to stay there, became a minority and faced heavy oppressions. With “The Convention and Protocol Concerning the Exchange of Greek and Turkish Population” signed on January 30, 1923 the decision was made to perform population exchange. However, the implementation of the contract was not easy at all. Because the problems regarding its implementation made the situation more complicated. The immigrants could not fill the deficiency of their past lives for years. Even if we can say that they died when they passed away, they literally lived an incomplete life. Their resentment can still be felt in their grandchildren’s statements. The immigrants, who were taken away from Crete, tried to find solace in items such as bricks, door handles, vases and keys of their houses that they had to leave. During the exchange, they disposed of the goods they could sell at a low price. They had to leave their past in their ancestral homeland - their cemeteries, their family homes, their lands, their friends. The most valuable thing they took with them was their identity, and they made great efforts to preserve it. Some families lost their relatives while trying different migration routes, and didn’t receive any news about their lost people for a very long time. Most of the immigrants spent a lifetime with the dream of their possibility to return. Most of them

¹ Uşak University, nesli.ylmz35@gmail.com

lost their knowledge and experiences, because they could not be placed in the fields where they could continue their professional experience. Some Cretan origin citizens contributed greatly to the development of Izmir and obtained important positions. In this study, the problems experienced by the immigrants coming from Crete to İzmir between 1923 and 1930 as a result of the forced migration decision, their socio-cultural interactions with the local people of the regions where they were settled, and the values they preserved were emphasized. Besides, information about the cultural transformation experienced was tried to be conveyed based on the interviews made. The research was supported by relevant sources, visual archives and witnesses.

Keywords: Crete, Izmir, Population Exchange, Immigration

Giriş

Mübadele ile alakalı çalışmalar son dönemlerde ivme kazanmıştır. Siyasi, sosyolojik ve kültürel yönleri olan zorunlu göç farklı çalışma alanlarına konu olmuştur. Araştırmanın amacı, en azından 2. ve 3. kuşak mübadiller henüz hayattayken mübadele sürecini birlikte değerlendirmek, yapılan görüşmeleri kayıt altına alarak konu arşivine ufak bir katkıda bulunmaktır.

Girit Adası stratejik ve siyasi bakımdan oldukça önemlidir. Ege denizi ve Akdeniz'in kesiştiği noktada yer almaktadır. Konumu itibarı ile Arif Müfid Mansel'in ifade ettiği üzere " Bir taraftan Peloponnes'e, diğer taraftan Anadolu'nun batı ve güney batısı ile Afrika'nın kuzey kıyılarına bağlı olan Girit, bütün bu ülkelere onların kültür etkileri altında kalabilecek kadar yakın, fakat bunlardan gelecek düşman akınlarını önleyebilecek kadar uzaktı (Mansel, 1999, s.3). Yunanistan'ın en büyük adası olmasının yanı sıra Akdeniz ticaret yollarının önemli bir noktasındadır. Bu özelliği ile tarih boyunca bir çok siyasi gücün iştahını kabartmıştır: Roma İmparatorluğu, Bizans, Araplar, Venedikliler ve Londra Antlaşmasına kadar da Türkler adada hüküm sürmüştür. Değişen yalnızca siyasi erk olmuş, gelen ve giden toplumların kültürleri sürekli olarak etkileşim yaşamıştır.

Araştırmanın asıl hedefi hem Girit hem Anadolu coğrafyasında kapsamlı bir saha çalışması gerçekleştirmek olmasına rağmen vaktin kısıtlı oluşu bu arzunun önüne geçmiştir. İmkanlar dahilinde İzmir bölgesi mübadillerinin küçük bir bölümü ile görüşülebilmektedir. Temel kriteri din olan mübadele,

izlerini günümüzde de hissettirmektedir. Mülakatlarda edinilen ilk intiba o günlerin yüreklerde sızı olarak hala hissediliyor olmasıdır. Mübadiller göçle birlikte bilinmeyene doğru yol almışlar, geride sadece taşınmazlarını değil, hayatlarının küçümsenemeyecek bir bölümü bırakmışlardır.

Makalenin önemi, daha evvel de bahsedildiği üzere, alandaki canlı arşivi değerlendirmesinde, sonraki araştırmacılara katkı sağlamasında yatmaktadır. Aynı zamanda mübadillerin sesi olmak amacını da gütmektedir.

Araştırmanın önüne geçen en büyük engel, mübadil torunlarının hatırladıkları veya dinledikleri dramdır. Zira bir bölümü tarihi dayanağa sahip değildir. Bu noktada mümkün olduğunca iyi değerlendirme yapılmaya çalışılmış, bilgilerin teyit edilmesi hususunda mukayese metodu göz ardı edilmemiştir. Aynı zamanda tüm dünyayı etkileyen pandeminin etkileri devam ettiğinden görüşmelerin bir bölümü çevrimiçi gerçekleştirilmiştir. Yaş ortalaması yüksek olan mübadilleri yormamak adına konuşmalar mümkün olduğunca kısa tutulmuştur. Bazı sorulara ise hiç cevap bulunamamıştır.

Çalışmada ağırlıklı olarak yazılı kaynaklara, tanık görüşmelerine ve görsel arşive yer verilmiştir. Kaynak taraması esnasında belgesellerden de istifade edilmiş, özellikle mübadillere sorulacak sorular bu materyallerden esinlenilerek hazırlanmıştır.

Zorunlu Göç: Mübadele

Göç, şahısların ya da bir toplumun hayatlarının tamamını veya bir parçasını geçirmek üzere kalıcı yahut geçici olarak, bir yerden başka yere yerleşmek kaydıyla yaptığı coğrafi mekan değiştirme hareketi olarak tanımlanmaktadır (Sepetçioğlu, 2014, s. 50). Mübadele ise iki ya da daha fazla devlet arasında imzalanan bir protokol vasıtasıyla hukuksal boyutu, coğrafyası, zaman aralığı, göç yolları ve araçları, taşınmazların durumu gibi meselelerin belirli esaslara oturtularak uygulanmasıdır. Ayrıca bu uygulamalar karma veya uluslararası bir komisyon vasıtasıyla yürütülüp denetlenir. Kısacası, sistematik ve kurallar çerçevesinde vuku bulan zorunlu nüfus hareketine mübadele denilmektedir (Sepetçioğlu, 2014, s. 53). Mübadil kelimesinin anlamına gelince, Arapça bedel kelimesiyle yakın bağı olan ve “değiş tokuş, trampa, bir şeyin başka şeyle değiştirilmesi” anlamlarına gelen; mübadele olunmuş, başkasının yerine getirilmiş, bir şeye bedel tutulmuş manalarına gelmektedir (Sepetçioğlu, 2014, s. 52).

Osmanlı İmparatorluğu, bilindiği üzere çok uluslu bir yapıdan oluşmaktaydı. Bu uluslar yüzyıllarca Osmanlı topraklarını kendilerine vatan bilmişlerdir. Ancak 19. yüzyılda patlak veren bağımsızlık hareketi Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısını etkileyen en önemli faktör olmuştur. Rumlar da bağımsızlık hareketlerinden etkilenmiş, büyük devletlerin desteğiyle Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanmışlardır.

Mübadele fikri ciddi anlamda ilk olarak Balkan Savaşlarının ertesinde ortaya çıkmıştır. 29 Eylül 1913 yılında Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan İstanbul Antlaşması'na gönüllü mübadeleyi öngören bir protokol eklenmiş ve karma bir komisyonun kurulması amaçlanmıştır. Komisyon, göçmenlerin geride bıraktığı malların değerlendirilmesi ve tasfiye edilmesinden sorumlu olacaktır. I. Dünya Savaşı'nın çıkışı, antlaşmanın uygulanmasını imkânsız kılmışsa da daha sonraki nüfus mübadelelerine örnek teşkil etmesi açısından önem arz etmektedir (Bozdağlıoğlu, 2014, ss. 11, 12). Benzer bir gelişme Osmanlı ile Yunanistan arasında da yaşanmıştır. Balkan vilayetlerinin kaybedilmesinin etkisi, 1914 yılının ilk aylarında hissedilmeye başlamıştır. "Anadolu'nun Türkleştirilmesi" politikası çerçevesinde ilk olarak Celal Bayar önderliğindeki gruplar, Ege kıyılarındaki 200.000 civarında Rum Ortodoks'u Yunanistan'a göç etmeye zorlamıştır. Aynı şekilde Yunanistan da Atina Antlaşması'na aykırı olarak Müslüman Türkleri göçe zorlamaya başlamıştır. Mayıs 1919'dan itibaren Yunanistan'da baş gösteren göç sorununa çözüm bulma çabaları başlamıştır. İlk girişim Osmanlı'nın Atina'daki elçisi Galip Kemalî Bey (Söylemezoğlu)'den gelmiştir. Galip Kemalî Bey hatıratında mübadele önerisi ile alakalı şunları kaleme almıştır: "... *Mösyö Venizelos'a sırf bir şahsi mülahaza kabilinden Makedonya'daki Müslümanlarla Aydın Vilayeti'nde meskûn Rumların mübadele edilmesi, bunların bırakacağı emlâkin de mübadele suretiyle onlara verilmesi ve aradaki fark-ı fiatın Hükûmetlerce tanzim edilmesi yolunda bir i'tilâf yapılmasını teklif ettim.*" Venizelos mübadele önerisine karşı olmadığını belirtmekle beraber, uygulamayı geciktirmekten de geri kalmamıştır. Yunan kamuoyunun tepkisi, adaların ilhakının İttihatçılarca kabul edilmeyeceğinin anlaşılması ve I. Dünya Savaşı'nın çıkması, Bulgaristan örneğinde olduğu gibi, Osmanlı-Yunanistan nüfus mübadelesinin de rafa kaldırılmasına sebep olmuştur. Fakat biri uygulanan birisinin ise uygulanmasına ramak kalan bu iki mübadele örneği, (Büyük) Mübadele fikrinin özümsemesine -kuşkusuz- zemin hazırlamıştır. Kapsamı ve etkisi nedeniyle 1923 Türk-Yunan Mübadelesi, mübadele kavramının asıl içeriğini dolduran, bu yüzden de ön plana çıkan bir mahiyet almıştır (Bozdağlıoğlu, 2014, ss. 12, 13; Sepetçioğlu, 2014, s. 54).

Büyük Beşler (İngiltere, ABD, Fransa, İtalya ve Japonya) Paris Barış Konferansı kapsamında gerçekleşen 28 Ocak 1919 tarihli toplantıda, savaştan mağlup çıkan devletlerin topraklarında kurulması planlanan manda idarelerini ve buna binaen Osmanlı Devleti topraklarını nasıl paylaşacaklarını görüşmüşlerdir. İtilaf Devletleri safında I. Dünya Savaşı'na dâhil olan Yunanistan da Batı Anadolu'yu topraklarına katma isteğini resmen dile getirmiştir. Yunanistan Başbakanı Venizelos'un çalışmaları neticesinde, Yunanistan Paris Barış Konferansı'nda önemli avantajlar elde etmiştir. Bu kararlara istinaden İngiliz, Amerikan ve Fransız savaş gemilerinin koruyuculuğunda gerçekleşen Yunan İşgali, 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in işgal edilmesiyle başlamıştır (Sunay, 2021, ss. 4,5). İşgaller, 1922 yılında Kurtuluş Savaşı ile son bulmuştur.

Bu dönemde kitlesel göç hareketleri yaşanmıştır. Göçleri üç başlıkta toplamak mümkündür:

1. Türkiye'den Türkiye dışına göçler,
2. Türkiye'de işgalden kurtarılmış yörelere yönelik iç göçler,
3. Türkiye dışından Türkiye'ye yönelik göçler (Arı, 2000, s. 7).

Tüm bu göç hareketleri, ülkelerin toplumsal ve ekonomik yapılarını olumsuz yönde etkilemiştir.

Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan zorunlu nüfus mübadelesi (1923), Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Türk Kurtuluş Savaşı'nın bitiminde toplanan Lozan Barış Konferansı'nın bir parçasıdır. "Türk ve Rum Nüfuslarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol", 'Yakın Doğu Sorunları Üzerine Lozan Konferansı, 1922-23' biçiminde adlandırılan konferansta kabul edilen on sekiz belgeden biridir. Bu belgelerden (Lozan Barış Antlaşması da dâhil) on altısı konferansın sonunda (24 Temmuz 1923), geri kalan iki belge konferansın başlamasından iki ay sonra ve diğer on altı belgenin imzalanmasından yaklaşık altı ay önce (30 Ocak 1923) imzalanmıştır. Bu iki belgeden biri söz konusu sözleşme, diğeri ise "Savaş Esirlerinin Mübadelesi ve Sivil Tutukluların İadesine İlişkin Türk-Yunan Antlaşması"dır. Bunların konularının barış antlaşması ile hiçbir ilgisi yoktur. Ancak mümkün olan en kısa sürede bu konuların ele alınması sağlanmıştır. Bir diğer deyişle, erkenden imzalanmasının da gösterdiği gibi sözleşme, barış antlaşmasının ön koşulu tutulmuştur (Oran, 1998, ss. 155-156). Böylece tarihte ilk defa, zorunlu yaptırılan bir göç Uluslararası Hukuk tarafından meşrulaştırılmıştır (Bozdağlıoğlu, 2014, s. 25; Arı, 2000, ss. 18, 19).

Müttefiklerin (İngiltere, Yunanistan) zorunlu mübadele önerisi Dr. Rıza Nur için çok hoş bir sürpriz olmuştur. Anılarında bu durumu şöyle ifade etmiştir: *“Hayrette kaldım. Bu mübadele benim Türkçülük noktasından esas emelim idi; fakat böyle tarihte görülmemiş bir şeyi nasıl teklif edeceğim diye öteden beri düşünüp duruyordum. Şimdi kendi kendine ortaya geldi. Yani gökten düşmüş minkudret oldu”* (Oran, 1998, s. 158). Yunanistan'ın mübadele fikrine bu kadar olumlu ve aceleci yaklaşması, sayıları 1.000.000'a erişen mültecilerin yol açtığı sorunlardır denebilir. Mültecilerin yerleşim sorunlarının, ancak ülkede bulunan 600.000 Türk ve Müslüman göçmeni Türkiye'ye gönderip, onlardan boşalan yerlere Rum mültecileri yerleştirerek aşılabileceği aşikârdır (Bozdağlıoğlu, 2014, ss. 15,16). Yunanistan savaş sonrası ekonomik olarak güç kaybına uğramıştır. Türk milleti ise Osmanlı Devleti döneminde yaşanan savaşlar ve ardından yaşanan Kurtuluş Savaşı süreci sonunda azımsanamayacak kadar fazla kayıplar vermiştir. Özellikle erkek nüfus cepheye ya gazi ya da şehit olmuştur. Bu kayıpların yerinin bir an evvel doldurulması, nüfus dengesinin kurulması zarûrî olmuştur. Mübadelenin bir gerekçesi de bu zorunluluktan vuku bulmuştur. Zorunlu göçü gerekli kılan bir diğer durum, savaş sonrası karşılıklı olarak yer değiştirilmiş olmasıdır. Ancak Yunanistan'dan Türkiye'ye gelmek kolay olmamıştır: Sınırlar kapatılmış, insanlar kurdukları derme çatma barınaklarda yaşamak durumunda kalmışlardır. Açlık kapıya dayanmıştır. Böyle bir manzara acil bir müdahaleyi gerektirmiştir: Mübadeleyi.

Milletler Cemiyetinin görevlendirdiği Norveçli Dr. Fridrjof Nansen Yunanistan'daki Müslümanlarla, Anadolu'daki Ortodoksların isteğe bağlı olarak değiştirmesini ve İstanbul'daki Rumların değişim dışı tutulmasını önermiştir. Türkiye ise İstanbul'un değil, Batı Trakya'nın değişim dışı tutulmasını istemiştir. Bunun sebebi, Müslümanların Batı Trakya'da azınlık değil, çoğunluk olmasıdır. Yunanistan ise, ülkesindeki göçmen yığılmasına dikkat çekip ortaya çıkan yer sorununu gündeme getirmiş ve önlem olarak 350.000 Türkün derhal Anadolu'ya, Rumlardan boşalan yerlere gönderilmesini istemiştir. Nansen, her iki ülke görüşünü de dikkate alarak, raporunu yeniden şekillendirmiştir. Raporunda, mübadele uygulamasının göçmenler için iyi bir çözüm olacağını belirten Nansen, Yakındoğu'da ekonomik durumun gerçekten çok kötü görüldüğünü vurgulamıştır. Nüfus yoğun olarak yer değiştirmiş, bir milyondan fazla insan yurtlarından ayrılıp başka ülkelere kaçmıştır. Nansen, bu duruma hemen bir çözüm bulunmazsa, ekonomik sonuçların her iki ülke için felaket olacağına dikkat çekmiştir. Azınlıkların çabuk ve etkili

mübadelesi bu felaketin önüne geçebilecek en mühim uygulama olmuştur. Türkiye, kaçan Rumların bıraktıkları bakımlı toprakları işletmek için gereken nüfusu sağlayabilecek durumdadır. Yunanistan'dan Müslümanların ayrılması, o sırada Yunanistan'ın çeşitli şehirleriyle kasabalarına sığınmış göçmenlere gereksinimlerini kendi başlarına sağlama olanağı vermiştir. Her iki ülke için, gelecek yaz tarım ürünlerinin elde edilmesi yaşamsal önem taşımaktaydı. Başka bir deyişle, Türkiye için verimli Trakya topraklarının, 1923'te her zamanki ürünü vermesi ne kadar önemliyse, Yunanistan için de tarım yapan göçmenlerin gelecek yazdan önce kendi ürünleriyle kendilerini besleyebilmeleri öylesine önemliydi. Nüfus mübadelesi işinin, hiç olmazsa bir kısmının şubat sonundan önce, üç ay içinde sonuçlandırılması zorunlu olmuştur. Çünkü bu tarihten sonra, tarım mevsimine yetişmek mümkün olmayacaktır (Arı, 2000; ss. 16, 17).

Mübadele sözleşmesinin 1. maddesine göre Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklularla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesine girişilecektir. Bu kimselerden hiçbiri, Türk Hükûmetinin izni olmadıkça Türkiye'ye, Yunan Hükûmetinin izni olmadıkça Yunanistan'a yeniden dönerek orada yerleşemeyecektir. 2. maddeye göre İstanbul'da oturan Rumlar, Batı Trakya'da oturan Müslümanlar mübadele dışında tutulacaklardır. 1912 Kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Belediyesi (Şehremaneti) sınırları içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş bulunan bütün Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar sayılacaklardır. 1913 tarihli Bükreş Antlaşması'nın koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş tüm Müslümanlar Batı Trakya'da oturan Müslümanlar sayılacaklardır. Her iki halkın mülkiyet haklarına ve alacaklarına hiçbir zarar verilmeyecek, mübadele edilecek halklara mensup bir kimsenin hangi nedenle olursa olsun gidişine hiçbir engel çıkarılmayacaktır. Zanlı ya da suçu kesinleşmiş kişiler, kovuşturma yapan ülkenin makamlarınca, göçmenin gideceği ülkenin makamlarına teslim edileceklerdir. Göçmenler, bırakıp gidecekleri ülkenin uyrukluğunu yitirecekler, vardıkları ülkenin topraklarına ayak bastıkları anda bu ülkenin uyrukluğunu kabul etmiş sayılacaklardır. (Arı, 2000, ss. 18, 19).

Mübadele sözleşmesi öncesinde Müslümanlığa geçen Rumlar, Müslümanlarla evlenen Rum kadınlar, mübadeleye tabi olmayan gayr-i müslim erkeklerle evlenen Rum Ortodoks kadınlar, Kurtuluş Savaşı sırasında vatana askerî ve insanî yardımda bulunan Rumlar mübadeleden muaf olmuşlardır. Kimsesiz, sakat ve marazlı olan Rumların mübadelesi de aksi bir karar çıkana

dek ertelenmiştir (Bozdağlıoğlu, 2014, ss. 20, 21; Erdal, 2014, s. 134). Şehirlerdeki vasıflı olan Ortodoks Rumlar ihtiyaç olduğunda mübadeleden çıkarılmış veya belirli sürelerde mübadele işlemleri uzatılmıştır (Erdal, 2014, s. 137).

Rumlardan geriye kalan taşınır ve taşınmaz malların, 30 Ocak 1923 tarihli Türk-Yunan Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol kararları gereğince, Yunanistan'dan gelecek olan mübadele göçmenlerine, Yunanistan'da bırakacakları mallar karşılığında dağıtılması öngörülmüştür. Ancak gerek yerel yönetimlerin gerekse merkezî hükûmetin otoritesini henüz kuramadığı iki aylık dönem içinde, Rum taşınmazlarının büyük çapta yağmalandığına tanık olunmuştur. Bu durum "fuzuli işgal" sorununu gündeme getirmiştir. Bahsi geçen deyim, hiçbir gereksinimi yokken, kimi fırsatçıların geride kalan bu malları yağmalamak üzere tasarruflarına geçirme eylemi anlamında kullanılmıştır. Türkiye'nin hemen hemen her yerinde, birdenbire ortada sahipsiz ve korumasız kalıveren bu mallar gerek gerçekten gereksinimi olan gerekse hiçbir gereksinimi yokken bir fırsatını bulup haksız yere tasarrufuna geçirmek ve sonuçta öyle ya da böyle kâr etmek isteyen kişilerin ilgisini çekmiştir. Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, Rumlardan geriye kalan evleri kaydetmesi için Emval-i Metruke Komisyonu adlı bir komisyon oluşturarak Anadolu'nun işgalinin sona ermesi sonrasındaki dönemde, ilgisiz kişilerin eline geçmiş durumdaki terk edilmişlerin olabildiği ölçüde kayıtlarını yaptırmıştır. Bu komisyon, yalnızca terk edilen evlerin, dükkanların, mağazaların kayıtlanıp mühürlenmesi işleriyle uğraşmamış, aynı zamanda Rumların yanlarında götüremedikleri sandalye, kanepeler, masa vb. taşınır malların da sayımını ve dökümünü yapmıştır. Göçmenlerin yerleştirilmesi için uygun olacağı düşünülen evler ve diğer taşınmaz mallar Muhacirin Komisyonu'na terk edilmiştir. Göçmenlerin yerleştirilmesine mekân olarak uygun olmadığı düşünülen evler, dükkanlar vb. taşınmaz mallar ise ya açık arttırma yoluyla satılmış ya da Sükna Kanunu gereğince, Maliye Vekaleti adına subay ve memurlara kiraya verilmiştir. Mustafa Necati, TBMM'ye eski ve ilk Mübadele İmar ve İskân Vekili sıfatıyla yaptığı bir açıklamada, bütün Türkiye'de Rumlardan kalan 100.000'den fazla terk edilmiş ev bulunduğunu, ama bunun ancak 20.000-25.000 tanesinin hükûmetin elinde olduğunu belirtmiştir. Mustafa Necati'nin açıklamasına göre, en çok terk edilmiş ev bulunan kent İzmir'dir ve bu kentteki terk edilmiş evlerin sayısı 10.200'dür. Bunların 4.000 tanesine, büyük İzmir yangınında evleri yanan ve başlarını sokacak bir dama acil gereksinimleri olan "harikzedeler" yerleştirilmiş, diğerleri ise onun bunun işgaline uğramıştır. Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey Haziran 1924'te,

kendisini ziyarete gelerek söyleşi yapan bir gazeteciye, İzmir'de Rumlardan 10.678 ev, 2.173 dükkân ve mağaza, 79 fabrika, 2 hamam, 1 hastane; Ermeni ve Musevilerden de 1.600 ev, 2.821 dükkân ve mağaza, 89 fabrika, 2 hamam, 1 hastane kaldığını belirtmiştir. İkinci İsmet Paşa hükûmetinin son Mübadele İmar ve İskân Vekili Refet Bey'in (Canitez) daha sonraları yaptığı açıklamaya göre, İzmir'de 10.600 terk edilmiş ev bulunmaktadır (Arı, 2000, ss. 10, 11, 12).

Mübadillerin iskân edilecekleri bölgeler tespit edildikten sonra iskân faaliyetleri, geçici barınma ve beslenme gibi konulara açıklık getirecek kanuni düzenlemeler yapılmıştır. 8 Kasım 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Kanunu çıkarılmış, 25 Kasım 1923 tarihinde İaşe Talimatnamesi, 28 Kasım 1923 tarihinde ise Misafirhaneler Talimatnamesi yayınlanmıştır (Çınar, 2021, s. 291).

Türkiye'ye getirilmek üzere bekleyen göçmenlerin yola çıkmadan önce Yunanistan'daki mallarının kayıtlarını yaptırmaları gerekmektedir. Karma Komisyon'a bağlı ara komisyonlarca dört nüsha düzenlenecek ve resmi olarak onaylanıp mühürlenecek olan mal bildirim beyannameleri, göçmenlerin Türkiye'ye getirmeleri gereken en değerli belge niteliğini taşımaktaydı. Çünkü göçmenler Türkiye'ye gelip de bir toprağa yerleştirilirlerken kendilerine ne oranda mal verileceği bu mal bildirim belgelerindeki kayıtlara göre belirlenmiştir. Bu nedenle dört nüsha olarak düzenlenen belgenin bir kopyasının göçmenin kendisinde bulunması ve Türkiye'de bu belge istendiğinde göstermesi gerekmektedir. Lozan'da ilgili devletler tarafından imzalanmış olan "Türk ve Yunan Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" metninin 8. maddesi, göçmenin terk edeceği ülkede bırakacağı ya da yanında götüreceği taşınır türdeki mallarla ilgili kuralları içeriyordu. 9., 12., 13., ve 14. maddeler taşınmaz türdeki mallarla ilgili tasfiye kurallarını ve yönetimi kapsamaktaydı. Bu maddelere göre göçmen, yanında taşıyabileceği her türlü malını götürebilecek, bundan dolayı kendisinden hiçbir çıkış ya da giriş vergisi alınmayacaktır. Taşınmaz mallarla ilgili olarak komisyonca oluşturulan ara komisyonlar aracılığıyla (Takdir-i Kıymet Komisyonları) bu malların türünü, miktarını ve altın para üzerinden değerini gösteren tutanaklar hazırlanacaktır. Bu mal bildirim tutanaklarına göre, göçmen gittiği ülkede malına karşılık mal alabilecektir (Arı, 2000, s. 72).

Mübadele göçmenlerinin Yunanistan'daki mal varlıklarını gösteren mal bildirim belgeleri düzensizdi. Gelen göçmenlerin önemli bir kısmında bu belgeler yoktu. Yunanistan'da, Türklere yönelik yoğun baskı nedeniyle, göçmenlerin önemli bir kısmı bu tür belgeleri düzenlemeye olanak bulamadan

yola çıkmak zorunda kalmıştır. Yanlarına alabildikleri topraklarının ve diğer taşınmaz mallarının üzerindeki tasarruf haklarını gösteren tapu senetleri, şu ya da bu yolla ellerinden zorla alınmış, yırtılıp atılmış yahut yakılmıştır. Elllerinde mal bildirimini olan göçmenler ise, bu belgeleri kendileri doldurmuş olduğundan bunların bir kısmı hakkında, içerdiği bilgilerin yanlış ve abartılı olduğuna ilişkin kuşkular belirmiştir. Öyle ki, bu yolla haksız biçimde büyük miktarda arazinin, Yunanistan'da az mal bırakan kişilerin eline geçtiğine çokça tanık olunmuştur. Buna karşılık, ellerindeki belgelerin yetersizliği yüzünden pek çok kişi de hakkı olan payı alamamıştır (Arı, 2000, s. 141).

Batı Anadolu'dan Yunanistan'a Rum göçü Yunanistan'da büyük bir mesken buhranına neden olmuş, Rum göçmenleri iskân etme konusunda sıkıntılar yaşayan Yunan hükûmeti, bazı Rum aileleri Yunanistan'da ikamet eden Türklerin evlerine yerleştirmeye başlamıştır. Birbirlerine düşman gözıyla bakan iki millete mensup fertlerin aynı evi paylaşmak zorunda kalmaları, bir takım tatsız olayların yaşanmasına neden olmuştur. Bazı Rum aileler evlerine yerleştirdikleri Türk ailelerini kapı dışarı etmişlerdir. Türk ailelerin yanına yerleştirilen Rumların ihtiyaçlarını karşılamak da Türk ailelerine bırakılmıştır. Bu durum Türkler üzerindeki baskıyı iyice arttırmıştır (Çınar, 2021, s. 289).

Yunanistan'da yaşayan Türkler, gördükleri baskının da etkisiyle daha mübadelenin resmi takvimini bile beklemeden Selanik ve Kavala gibi liman şehirlerine akın ettiklerinden mübadil nakliyatının denizyolu ile yapılmasına karar verilmiştir. Taşımanın deniz yolu ile yapılması, karayolu ve demiryolu gibi alternatiflere nazaran daha pratik ve ucuz olmuştur. Mübadillerin iskân edilecekleri mıntıkların çoğunun deniz bağlantılı yerler olması da denizyolu ulaşımını cazip kılmıştır. Mübadillerin denizyolu ile taşınmasına karar verildikten sonra taşıma işini yapacak şirketi belirlemek için bir ihale açılmıştır. İhaleye İtalyan, Yunan, Ermeni ve Türk vapur birlikleri katılmış, İtalyan Lloyd Triestino Firması en uygun teklifi vererek ihaleyi kazanmıştır. Ancak son derece sınırlı olan ulusal sermayenin yabancı bir şirkete gidecek olması Türk Vapurcular Birliği ve kamuoyunun büyük tepkisine yol açmıştır. Ulusal bir dava olarak görülen mübadele işinin yabancı bir şirkete verilmesi onur kırıcı bir hareket olarak yorumlanmıştır. Bu tepkiler üzerine ihale iptal edilmiş, taşıma işi Seyr-i Sefain İdaresi ve Türk Vapurcular Birliği'ne verilmiştir (Çınar, 2014, ss. 291-292). İdarenin elinde bulunun vapurlar şunlardı: Gülcemal, Akdeniz, Reşit Paşa, Kızılırmak, Şam, Giresun, Ümit, Gülnihal, Bahricedit, Altay, Gelibolu, Bandırma, İnebolu, Nimet, Canik, Millet, Ereğli (Arı, 2000, s. 41). Kaynaklarda ve röportajlarımızda sıklıkla rastlanan isim Gülcemal Vapuru olmuştur.

Yunan kamuoyunda adı hiç duyulmayan ya da çok az duyulan değişik merkezlere yerleştirileceklerini duyan göçmenler İzmir, Aydın, İstanbul, Bursa gibi yerlere gidemeyecekleri için hayal kırıklığına uğramışlar ve kaygıya kapılmışlardır. Kimi zaman bu tür söylentiler, kimi zaman da kişisel ve ailevi nedenlerle, bindirme iskelelerinde bekleyen göçmenlerden bazıları, kendilerinden birtakım bilgiler edinmek zorunda olan bindirme yükleme kurullarına yanıltıcı bilgiler vermişlerdir. Bu kurulları kimi zaman kandırarak kimi zaman da atlatarak kurul üyelerinin göstereceği vapura değil, gerçekte gitmek istedikleri yöreye giden başka bir vapura binmişlerdir (Arı, 2000, s. 81).

Mübadillerin, Türkiye'ye getirilecekleri tarihleri beklemeden Yunanistan'daki liman kentlerine yığılmaları, barınma ve beslenme sıkıntılarıyla karşılaşmalarına neden olmuştur. Mevsimin kış başlangıcı olması da hastalık vakalarını arttırmıştır (Çınar, 2014, s. 294). Yunan işgali altındaki bölgelerde sağlık hizmetleri çökmüş, hastane, dispanser, eczane gibi sağlık kurumları kullanılmaz hâle gelmiştir. Yunan işgalinden kurtulan bölgelerdeki sağlık altyapısını tekrar oluşturmak ve halka sağlık hizmeti sunmak için hummalı bir çalışma içerisine girilmiştir. Böyle bir ortamda Türkiye'ye gelecek olan mübadillerin yakalanacağı bulaşıcı hastalıklar kısa sürede Türkiye'nin tamamını etkileyen bir salgın hâlini alabileceğinden, hükûmet ve Kızılay arasında yapılan görüşmeler sonunda Kızılay'ın mübadeleye yapacağı yardımlar belirlenmiş ve 5 Eylül 1923 tarihinde altı maddelik bir çalışma programı oluşturulmuştur (Çınar, 2014, ss. 292-293).

Mübadillerin ilk sağlık kontrolleri Yunanistan'da görevlendirilen İmdâd-ı Sıhhi heyetleri tarafından yapılmış, hasta olduğu tespit edilen mübadiller bindirme iskelelerindeki dispanser ve hastanelerde tedavi altına alınmışlardır. Sağlık durumları iyi olan mübadiller ise gerekli koruyucu aşıları yapıldıktan sonra vapurlara bindirilerek iskân edilecekleri bölgelere sevk edilmişlerdir. Ancak günler süren deniz yolculuğu mübadillerin sağlık durumlarında bozulmalara yol açmıştır. Vapurların kapasitesinin üzerinde yolcu alması, bütün yolculara kamara tahsis edilmemesine neden olmuş, birçok yolcu güvertelerde, koridorlarda ve vapurun ambar bölümlerinde yolculuk yapmak zorunda kalmıştır. Hatta hayvanlarını da yanında getiren mübadillerin çoğu, hayvanların yerleştirildiği ambar bölümlerinde yolculuk yapmak zorunda kalmışlardır. Bu durum çevre temizliği için gerekli hassasiyetin gösterilmesine neden olmuş, tuvalet, lavabo, su depoları gibi ortak kullanım alanlarının temizliğinin sağlanmaması yolculuk koşullarını sağlık açısından son derece elverişsiz kılmıştır. Mübadillerin çoğu bu elverişsiz ortamlarda yolculuk

yaptığından vapurların doğrudan iskân mıntıkasına gitmeleri uygun görülmemiştir. Vapurlar önce çeşitli bölgelerde belirlenen tahaffuzhanelere (karantina merkezlerine) uğramış, mübadiller tekrar sağlık kontrolünden geçirilmiş ve birkaç gün karantina altında tutulduktan sonra iskân mıntıklarına sevk edilmişlerdir. Ege ve Akdeniz Bölgelerine iskân edilecek mübadiller Urla Tahaffuzhanesi'ne getirilmiş, sağlık kontrolleri yapılmış ve bir süre karantina altında tutulmuşlardır. Mustafa Necati Bey'in 27 Ocak 1924 tarihinde Kızılay'a gönderdiği yazı ile vapurlarda birer doktor görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır (Çınar, 2021, ss. 294-295). Urla'da ikamet eden görüşmecilerimizden Nesrin Ortan'ın annesi, aile doktorları karantina adasında görev yapmasına rağmen yaşadığı travmadan ötürü adaya hiç gitmek istememiştir.

Mübadele sürecinde, tifüs hastalığının bir salgın hâline dönüşmemesi için büyük çaba sarf edilmiştir. Mübadele yıllarına kadar dizanteri, çiçek, tifo, veba ve sıtma gibi birçok bulaşıcı hastalığın koruyucu aşısı, serumu ve ilacı bulunup tatbiki yaygınlaştığı hâlde, tifüs hastalığının tedavisinde kullanılan etkili bir ilaç ya da koruyucu bir aşı henüz bulunamamıştır. Tıbbi bir ilacın henüz bulunmadığı bu yıllarda tifüse karşı alınabilecek en büyük önlem bitlerden uzak durarak tifüse yakalanmamak olmuştur. Bu yüzden mübadillerin temizliğine ve bitlenmemelerine çok dikkat edilmiştir. Tahaffuzhanelerde görevli doktorlar tarafından muayene edilen mübadillerin bit kontrolleri yapılmış ve buradaki hamamlarda yıkanmaları sağlanmıştır. Mübadillerin eşyaları ise tahaffuzhanelerde bulunan etüv makinalarından geçirilmiştir. Yüksek ısının öldürücü etkisinden yararlanmak için tasarlanan etüv makinaları eşyalar üzerindeki mikropları öldürerek dezenfekte olmalarını sağlamıştır. İki tarafı kapaklı silindir şeklinde bir kazandan oluşan etüv makinasının içinde eşyaların konulacağı raflar bulunmaktaydı. Kirli taraftaki kapaktan kazanın içindeki raflara konulan eşyalar su buharının da yardımıyla 20 dakika 110°C ısıda bekletilerek diğer kapaktan temizlenmiş şekilde çıkarılmaktaydı. Etüv makinası bulunmayan yerlerde etüv makinası ile aynı görevi gören buğu sandıkları kullanılmaktaydı (Çınar, 2021, ss. 297-298). Hastalıkların buluşmasını önlemek için sıkı tedbirler alınmış ve bazen duygusal çöküşe de sebep olmuştur. Görüşmecilerimizden Mustafa Bung'un amcası bebek yaşta vapurda ölünce denize atmak zorunda kalmışlardır. Neticede ciddi bir mücadele verilmiş ve hastalığın bulaştığı kişi sayısı mümkün olduğunca azaltılmaya gayret gösterilmiştir. Sağlık kontrollerinden geçemeyen bazı göçmenler ailelerinden ayrı düşmüşlerdir.

Acı sonuçlara neden olan bir diğer sorun, bölünmüş köy, akrabalıklar ve aileler olmuştur. Bu, daha göçmenler vapurlara binerlerken görülen, yerleştirme sırasında da devam eden bir sorun olmuştur. Seyr-i Sefain İdaresi'nin elindeki vapurların ortalama kapasitesi 800 kişiliktir. 800 kişi taşıyabilen bir vapura, örneğin 600 kişi olan bir köyün insanları bindiriliyorsa, vapur dolu olarak gitsin diye, yine örneğin 400 kişi olan bir köyün 200 kişisi de bindirilmişdir. Geriye kalan 200 kişi, başka bir vapurla, büyük bir olasılıkla da başka bir gün yola çıkarılmıştır. Bu iki ayrı vapurun gidiş yerleri de ayrı olabilmektedir. Böylece bir köyün insanların, iki ayrı bölgeye götürülmeleri gibi bir durum ortaya çıkmıştır. Yunanistan'da tek bir köyün halkını oluşturan insanlar, Türkiye'deki yerleşim yörelerine varıldığında, oradaki terk edilmiş malların yeterli gelmemesi durumunda iki ya da daha fazla köye paylaştırılmışlardır. Hatta bu köyler, farklı yerleşim yörelerinde de bulunabilmekteydi. Gerçi bir aile reisinin kollaması altında bulunan aile bireyleri arasında bölünme pek olmamıştır. Ancak bir köy ikiye ya da daha fazla gruba ayrıldığında, ailenin daha önce evlenmiş kızı ya da oğlu ayrı düşmüşlerdir. Aynı köyde oturan ana-baba ile çocuklar ya da kardeşler arasındaki bu durum, kuşkusuz Yunanistan'da iken komşu ve farklı köylerde oturan yakın akrabalarla ilgili olarak daha yoğun yaşanmıştır. Orada komşu olan iki köyü Türkiye'de yeniden komşu iki köy hâlinde yerleştirme olanağı hemen hemen hiç bulunmamıştır. Böyle olunca da Yunanistan'da iken komşu olan bir köyde akrabaları, ahbabları ve en önemlisi çocukları olan bir aile Türkiye'de onlardan uzakta kalmıştır. Örneğin, kızı Samsun'un bir köyünde, ana-babası İzmir'de olan aileler ortaya çıkmıştır (Arı, 2000, ss. 111, 112).

İzmir'e göçen ilk kabile 3 Aralık 1923 günü şehre geldiklerinde, Ahenk gazetesi bu haberi okuyucularına "İlk Kafile-i Mazlumın" başlığı adı altında heyecanlı bir anlatımla duyurmuştur (Arı, 2000, s. 90).

Türkiye'den gidenlerle Türkiye'ye gelenler arasındaki toplumsal farklılıklar uygulamada zorluklar çıkarmıştır. Anadolu'dan giden Rumlar genellikle şehirlilerden oluşurken Türkiye'ye gelen göçmenlerin çoğu köy kökenlidir (Bozdağlıoğlu, 2014, s. 27). Önemli bir bölümü İstanbul'da doğmuş olup 1922'de Türkiye'den ayrılmış olan Yunanistan uyruklular, 30.10.1930 antlaşmasıyla Türkiye'den oturma ve çalışma izni alarak Türkiye'ye yerleşmişlerdir. O dönemde Türkiye'de bazı sektörlerde uzman zanaatkarlar bakımından iş gücü açığı olmuştur. Çünkü ülkeden ayrılan gayrimüslimler bir boşluk bırakmışlardır. Yunanistan'da da tam tersine fazla nüfus ve işsizlik görülmüştür (Oran, 1998, s. 164).

Ticaret, sanayi ve hizmet sektörlerinde, geçmiş dönemde azınlıkların, özellikle de Rumların ne denli önemli yer tuttıkları biliniyordu. Rumların Türkiye'den ayrılışları ile bu alanlarda büyük bir boşluğun ortaya çıktığı görülmüştür. Bununla birlikte Yunanistan'dan çok sayıda Türk göçmenin getirilişi olumlu katkı sağlamıştır. Anadolu köylüsüne oranla teknik konularda daha çok bilgi sahibi oluşları, tarım ürünlerinin türleri ve nitelikleri konusunda bilinç düzeylerinin göreceli de olsa yüksek oluşu, yeni Türkiye için önemli bir kazanç olmuştur. Yunanistan'dan gelen Türkler, yeni tarım tekniklerini Türkiye'ye aktarmışlardır. Böylece soyut ve somut kültürel değerler, folklorik unsurlar Türkiye'ye taşınmıştır. Bu etkenlerin, Türkiye'de ulusal kültürün dinamik bir yapıya kavuşmasında, çeşitlenmesinde ve zenginleşmesinde önemli bir etkiye sahip olduğunu anlamak zor değildir (Arı, 2000, ss. 1,2).

Mübadele konusunda çözülemeyen ve sürüncemede kalan pek çok konu, 10 Haziran 1930 tarihinde Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan Ankara Antlaşması ile neticelendirilmiştir. Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan Muhtelit Mübadele Komisyonu 9 Aralık 1933 tarihindeki Türk ve Yunan hükûmetleri arasında imzalanan "Türk-Rum Ahali Mübadelesi Muhtelit Komisyonu'nun İlgasına Dair Ankara Mukavelesini" ile yürürlükten kaldırılmıştır. Komisyonun resmî yapısı bu antlaşmanın her iki ülke meclisinin onayından geçmesinden sonra sona ermiştir. Mübadele işlemleri 19 Ekim 1934 tarihinde resmi olarak sona ermiştir (Bozdağlıoğlu, 2014, s. 24; Başı, 2022).

Yunanistan'a gitmek için Türkiye'yi terk eden özellikle İzmir ve İstanbul'dan pek çok Rum Ortodoks, Yunanistan'daki Yunanlılardan daha yüksek bir toplumsal sınıfa mensup olduklarından otokton Yunanlılar bu olayı kıskançlıkla karşılamışlar ve yeni gelenleri Turco Sporos (Türk dölleri) diye küçümsemişlerdir. Diğer yandan onlar da kendilerini otokton Yunanlılardan ayırmışlardır. Bir diğer yandan, Türkiye'ye gitmek için Yunanistan'ı terk eden çok sayıdaki Müslümanın alışkanlıkları, muhafazakâr Anadolu Türklerinden daha liberaldir. Yerliler onları "yarı gavur" olarak adlandırmışlar, muhacir olarak küçümsemişlerdir. İki grup arasında uzun süre karma evlilik görülmemiştir (Oran, 1998, s. 160). İstanbul Mutfağı (Bir Tutam Baharat) filminde geçen şu cümle durumun trajik yönünü gözler önüne sermektedir: "*Türkler bizi Yunanlıymışız gibi kovdu, Yunanlılar ise Türkmüşüz gibi karşıladı*" (Süar, 2014, s. 159).

Yakın zamanlarda Türkiye'de konunun belli vesilelerle gündeme taşınmasında, mübadele ve genel olarak da azınlık konularında, Türkiye'yi suçlu gösterme gayretleri oldukça güçlü bir şekilde hissedilmektedir. Sanki

Lozan'dan sonra Türkiye kendi başına bir mübadele gerçekleştirmiş gibi ifadeler içeren söylemler medya ve sosyal medyada sıkça görülmektedir. (Hâl-buki) İngiltere'yi temsil eden Lord Curzon'un deyimiyile "Halkların Ayrışması" aslında 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın ardından gerçekleşen görüşmelerde ortaya atılmış bir Avrupa fikridir (Bozdağlıoğlu, 2014, ss. 10, 11).

Giritli Mübadiller

Girit, 8259 km²'lik büyüklüğüyle hemen hemen Kıbrıs kadar bir ada olup Anadolu'nun güneybatı ucunda Akdeniz'le Ege'nin birleştiği yerde bulunmaktadır. Osmanlı'nın en son fethettiği adalardan birisidir. Sultan İbrahim devrinde Kaptan-ı Derya Yûsuf Paşa bugün Girit'in merkezi konumunda olan Hanya kalesini fethetmiştir (1645). Ada Venediklilerle yıllarca süren mücadeleye sonucunda 1669'da tamamen Osmanlı'nın eline geçmiştir. 1913'te Yunanistan'a verilene kadar merkezi Kandiye olan imtiyazlı bir eyalet olarak kalmıştır (Şimşek, 2007, s. 216). Girit, Osmanlı son dönemine modern ve yenilikçi fikirlerle damgasını vuran "Osmanlı aydınlanmasına" ve onun çok kültürlülüğüne vurgu yapan ideoloji merkezlerinden biri olmuştur (Sepetçioğlu, 2014, s. 71).

Girit mübadilleri, Adana'dan başlamak üzere Bursa'ya değin kıyı kesimlere iskân edilirken çok büyük bir parçalanma ve dağılmaya maruz kalmışlar, yoğun olarak Mersin, Antalya, İzmir, Bursa (Mudanya) ve Balıkesir (özellikle Ayvalık ve çevresi) illerine iskân edilmişlerdir (Sepetçioğlu, 2014, ss. 65-66). Kandiye, Hanya, Yanya gibi kültür ve eğitim yönünden hayli gelişkin Batı ile kültürel ve ticari bağlara sahip şehirlerde yaşayan, eğitim seviyesi ve ticaret deneyimi yüksek aileler de mübadele kapsamında Anadolu'ya yerleştirilmişlerdir (Sepetçioğlu, 2014, s. 69). 2. kuşak Girit mübadili İbrahim Yüncü'nün ataları Hanya'dan gelip İzmir Eşrefpaşa'ya yerleştirilmişlerdir. 2. kuşak Girit mübadili Nesrin Ortan'ın ataları Kandiye'den Bornova'ya gelmiş, oradan da Urla'ya yerleşmişlerdir. Son vapurla geldiklerinden, dedesinin yaptığı 3 sandığa alabildikleri kadar eşya almışlar, hatta kırılacak olanları dahi bezlere sarıp getirmişlerdir. 4. kuşak Girit mübadili Mert Rüstem, dedesi Hamza Rüstem'in (fotoğrafçı) eşyalarının yanında çalışanlarını da beraberinde getirdiğini ifade etmiştir. Mustafa Bung'un ataları önce Ayvalık'a gitmişler, babası askerliğini yaptıktan sonra buraya geri dönmemiş, İzmir Eşrefpaşa'ya akrabalarının yanına gelmiştir. 2. Kuşak Girit mübadili Biltan Ersöz'ün ailesi önce Bodrum'a yerleşmiş, oradan Kemalpaşa'ya göç etmişlerdir.

Ortan ailesi Urla'ya geldiklerinde iskân ile alakalı bazı sorunlar yaşamışlardır. Devletin kendilerine tahsis ettiği eve bir başkası gelerek evin kendisine ait olduğunu söylemiştir. Kendileri ile alakadar olan görevli “size daha güzel bir yer vereceğim” diyerek aileyi teskin etmiştir. Ortan ailesini büyük bir konağa götürmüştür. Orada yaşamaya başlamışlardır. Bir gün evlerine bir Rum çift geldiği bilgisini paylaşan Nesrin Hanım devamında şunları ifade etmiştir: “*Ben 6-7 yaşındaydım. Babam ‘bir şey mi istiyorsunuz’ diye sordu. Mübadele ile gittikleri evi görmek istediklerini söylediler. Babam da ‘söyleyin, bir şey bıraktıysanız alın, bize hükümet tarafından verildi burası’ dedi. Bahçeye gittiklerini hatırlıyorum. Bir duvar vardı ve küçük bir bölümü sıvanmıştı: Köşede bir yerde. Biz bu alanı hiç fark etmemiştik. Adam ‘burada karımın mücevherleri var’ dedi. ‘Biz ellemedik ama bizden önce almış olabilirler’ dedi babam. Babamın çalışanı duvarı kırdı. Ahşap bezle sarılmış bir kutu buldular. Ağzına kadar altınlar, zümrütler, mücevherlerle doluydu. ‘Yarısı senin’ dediler babama. Babam ‘hayır, bir tanesini bile kabul etmiyorum, yalnız bunları aldığınıza dair kâğıt imzalayın’ dedi. Babam birkaç arkadaşını şahit olsunlar diye getirdi. Abim kâğıda yazdı ve onlara imzalattılar”.*

Gelen mübadillerin bazı akrabaları din değiştirmek kaydıyla Girit'te kalmaya devam etmişlerdir. Ortan'ın annesinin teyzesinin kayınbiraderi aşık olduğu kadın için adada kalmıştır. Nesrin Hanım ve ailesi yıllar sonra bu beyin torunları ile tanışma imkânı bulmuşlardır. Ortan ailesinin mübadele sırasında akrabalarını kaybeden bir ahabapları varmış. Kayıp olan kişi ile rastlantılarını şu sözlerle aktarmıştır: “*II. Dünya Savaşı'nda yaşanan kıtlık hâliyle bizi de etkiledi. Babam ve dedem Mersin'e un geldiğinin haberini alıp oraya gittiler. Orada ahabaplarının akrabası ile karşılaşmışlar. Gelirlerken selam getirmişlerdi.”* Mustafa Bey'in babasının teyze tarafı da adada kalmış ve kendilerine dair hiçbir malûmat alamamışlardır.

İzmir'de yaşayan Girit mübadilleri kendi aralarında örgütlenmişlerdir: “*İlk İktisat Kongresi'nin yapıldığı binada 5-6 kişilik gruplar toplanırlar, yardımlaşma adına girişimlerde bulunurlardı. Evimiz eski Türk Koleji'nin oradaydı. Kapımıza biri geldiğinde annem “aç mısın?” diye sorar, hemen bir tepsi yemek getirirdi”* (Yüncü, 2022).

Mübadil torunlarından, aile üyelerinin ve akrabaların daima birlikte olduklarını, birbirlerine sınıksız kenetlendiklerini öğreniyoruz. Giritliler pazar günleri akrabalarıyla bir evde toplanır, eğlenceli zamanlar geçirirlermiş. Müzik eşliğinde dans ederler, *madinades* dedikleri manileri söylerlermiş. Girit

kültürünün çoğu kaybolmasına rağmen küçük bir bölümü hâlâ mevcuttur. Bunların bir kısmını Nesrin Hanım şöyle aktarmıştır: *“El işini iyi yaparım. Makinam daima başucumdadır. Bizde bekar kızlar gelin ayakkabısının altına isim değil ‘kısmetim açılısın’ şeklinde bir cümle yazarlardı. Dedem lir çalar, teyzem de oynardı. Evimizin bahçesinde bir hamam vardı. Akrabalarımız kazan yandığında gelir orada banyo yaparlardı. Bir gelenek olup böylece devam etti yıllarca.”* Mustafa Bung ise şu detayları paylaşmıştır: *“Giritli kadınlar eşleri öldükten sonra çoraplarına kadar siyah giyerler. Babam öldükten sonra annem hep siyah giyindi”*. Yine Bung’un ifadesiyle, yılbaşının ilk günü erkek çocuğu eve tuz ve ekmek alıp kapıya asarmış. Hâlâ yaşattıkları bir kültür olduğunu da eklemiştir.

Girit Rumcası, içinde antik Yunancadan ve Latince'den birçok kelime barındırmaktadır (Sepetçioğlu, 2014, s. 65). Girit'ten İzmir'e gelen mübadiller Türkçe bilmediklerinden çok zorlanmışlardır. İbrahim Yüncü'nün ifadeleriyle: *“Babam Türkçeyi pek bilmediğinden onu aşağılardı. Olan yarım Türkçesi ile dalga geçerlerdi. Bu bende derin izler bırakmıştır. O aşağılanmayı en derinlerde hissetmişimdir hep. Babam rahmetli olduktan sonra annem ve teyzem Giritçeyi kendi aralarında konuşurlardı. Vatandaş tarafından Türkçe konuş baskısı yapılıyordu. Bir gün tramvayda giderken şöyle bir olay yaşadık. Annem ve teyzem Giritçe konuşuyordu. Oradan biri yüksek sesle ‘geldiniz buraya hala Rumca konuşuyorsunuz’ dedi. İnmemiz gereken duraktan 5-6 durak önce indik. Çok korkmuştum. Bana su verdiklerini hatırlıyorum. Bu sebeple Giritçe öğrenmeyi hiç istemedim. Diğer travmam da şu olmuştur. Sevinç Pastanesi'nin orda, dershanede bir arkadaşım vardı. Onunla çok iyi anlaşıyorduk. Bana ‘haftaya şu gün pasaporta bir gemi gelecek gideceğiz biz’ dedi. ‘Ne zaman geri döneceksiniz’ dedim. ‘Bir daha dönmeyeceğiz’ dedi. ‘Neden?’ dedim. ‘Biz Rumuz’ dedi”*. Nesrin Ortan ise 7 yaşına kadar aile içinde Giritçe konuşulduğundan Türkçe bilmediğini; ancak okulda öğrendiğini dile getirmiştir. Kendisinin ifadesiyle *“Ben çok meraklıydım, her kültürü aldım. Babamın İngilizce Rumca lügati vardı. Ondan istifade ederdik. Bir de Rum alfabesini yazmıştı babam”*. Mustafa Bung ise çocuklarına hala Giritçe öğrettiklerini ifade etmiştir. Türkçe bilmiyor olmak okullarda da bazı sonuçlar doğurmuştur. Hasan Çetinyol: *“Okula başladığımda Türkçe bilmiyordum. Öğretmen ‘say’ dedi, anlamadım. İkinci defa söyledi yine anlamadım. Giritli bir öğretmen varmış, Giritçe söyledi, öyle anladım”* (Youtube, 2022).

Ailesi Girit mübadili olan Mustafa Duğral'ın anlatımında, Girit halkının dışlanmasının izlerine rastlamak mümkün: *“Türkçe bilmiyorlar. Yalnızca*

meramlarını anlatabiliyorlar. Şimdiki Uzundere Köyü yerlilerinin ekonomik durumu kötüydü. Bizimkilere çalışmaya gelirlerdi. Biri 'nereye gittin' diye sorduğunda 'Türkçe bilmez Mustafa var ya ona gittim' derlerdi. O sebeple de dedemin lakabı Türkçe Bilmez Mustafa olarak kalmış". Biltan Ersöz'ün anneannesi satıcılar kendisine "madam" dediklerinde çok üzülmüş ve Biltan Hanım hemen satıcıya müdahale eder "o madam değil, Türk" dermiş.

Girit mübadilleri giyimlerine de dikkat etmişlerdir. Yüncü: *"Hiçbir Girit erkeğini kravatsız görmedim. Babamı baharda ve yazları beyaz takım elbise, beyaz fötr şapka, yelek ve kravatıyla hatırlarım hep. Pabuçları dahi beyaz kahve olurdu".* Ortan ise annesinin daima şık giyindiğini, inci kolyeler taktığını belirtmiştir. Nesrin Hanım sadece yaş ortalaması yüksek olan aile üyelerinin sembolik bir örtü taktığını ifade etmiştir. Mustafa Bung'un babası pikniğe giderken dahi kravat takarmış.

Girit halkı zeytincilik, narenciye yetiştiriciliği, bağcılıkta usta ve küçükbaş hayvancılıkta deneyim sahibiydiler (Sepetçioğlu, 2014, s. 69). Nesrin Ortan'ın baba tarafı yağ tüccarı, anne tarafı da bağcıymış. Dede tarafları ekonomik olarak oldukça iyi bir durumdaymış. Ancak mübadelede mülklerinin karşılığını az miktarda alabilmişlerdir. Babasının babası gündüzleri market işletmiş, akşamları tarlada zeytin yetiştirmiş. Çok çalışkanmış. Bung'un babası adada tarım işi ile uğraşıyormuş. Ancak Anadolu'ya gelince marangozluk yapmaya başlamış.

Bektaşilik, Girit'te görülen ilk tarikatlardan biridir. 1065/1667 yılında Girit'in fethi sırasında orduda bulunan Bektaşî kafilesinin başında Bektaşî Horosanî-zâde Derviş Ali Dede zade adında bir halifenin bulunduğu bilinmektedir (Şimşek, 2007, s. 218). 1940 yılında Salih Akdemir Turgutlu'da bir dergâh kurmuştur. Bektaşî kültürünün bir yansıması olan Ali, Hasan, Hüseyin gibi isimler Giritlilerde yaygındır. Nesrin Hanım'ın anne tarafı Bektaşidir. Mert Rüstem'in büyük dedesi Bektaşî postu giymiştir.

Sebze ağırlıklı beslenen Giritlilerin mutfağı oldukça zengindir. Bunların başında da ot gelmektedir. Günümüze dek çeşitli kültürlerin mutfağında Girit yemekleri vücut bulmaktadır. Ama öyle bir yemekleri olmuştur ki, yerel halk tarafından ayıplanmalarına sebebiyet vermiştir: Salyangoz yemeği (Hohlus). 3. kuşak Girit mübadili Bahar Soydan Yılmaz salyangoz yemeğini şöyle aktarıyor: *"Salyangozlar için babamdan ve annemden duyduklarımı size aktarayım. Salyangozlar toplandıktan sonra bir hafta boyunca bir sepette kepek ile besleniyor. Böylece tamamen hijyenik bir hâle gelip serpiliyor*

ve geliyor. Sonra işin seremoni kısmı geliyor. Bir bıçak ile sepetin üstünde kurban keser gibi hareketler yapılarak salyangozlar helal hâle getiriliyor. Daha sonra besili ve helal salyangozlar canlı canlı kaynar suyun içine atılıyor. Çıkardıkları ses anneme göre korkunç, babama göre ise bir melodi. Kabuklarından çıkan zavallı salyangozlar daha sonra domatesli, soğanlı, biberli bir yahni oluyor. İşte size salyangoz yemeği öyküsü.” (Aypak, 2017, ss. 676, 677). Ortan yemekle alakalı şunları ifade etmiştir: “Salyangoz yemeğini dedelerim yerdi. Biz küçüktük. Dedem toplardı ve çocuğuz ya bize günah yazılmamış diye suya siz atın derdi. Salyangozlar ses çıkarırlardı. Onlara özel çatalları vardı, dedem Amerika'dan getirmiş. Salyangozun arkasından vurup çatalla çeker yerlerdi”. Bung, salyangoz tenceresinin ayrı olduğunu, içinde başka yemek pişmediğini ifade eder. Anadolu Türklerinin yanında salyangoz değil de hohlus dediklerini de eklemiştir.

Giritliler önemli işler yaptıkça kabul görmeye başlamışlardır. Yüncü'nün anlatımıyla: “Babam çok iyi bir terziydi. 1965-1966 yıllarında Amerikan pavyonu İzmir Kültür Park'a tanıtım için makinalar getirmişti. O sebeple babam onlara parçalar dikti. Ve el becerisine müthiş şaşırdılar. Teyzemin eşi de terziydi ve tamir edilmesi güç makinaları o tamir ederdi. Eniştemin kardeşi İhsan Erkal İstanbul Erkek Lisesi'nde hocalık yapmıştır ve İstanbul Spor Kulübü'nün kurucusudur”.

Günümüzde derneklerin organizatörlüğünde Yunanistan'a geziler düzenlenmektedir. Girit göçmenlerine dair çıkan bir gazete haberi bu durumu çok net bir biçimde açıklıyor: “Dedelerinin, ninelerinin kopup geldiği adayı keşfettiler, Girit ruhunu canlandırdılar. Artık 'ailemin evine gidiyorum' turları düzenleniyor, Girit yemeklerini gün ışığına çıkartıyor, Girit lokantaları açıyor, Girit kitapları yazıyorlar” (Sepetçioğlu, 2014, s. 75). Ancak bu geziyi göze alamayanlar da olmuştur. İbrahim Yüncü şöyle aktarıyor: “Abim benden 15 yaş büyük. ‘Gel adaya gidelim’ dedim. ‘Yok, yüreğim kaldırmaz ölürüm’ dedi. Ben de adaya gittiğimde ‘burada dedem yatıyor, babamın yaşadığı yer, yürüdüğü toprak’ der kötü olurum”.

Giritli mübadillerin yüreklerinde yer etmiş özlemi anlamamak mümkün değil. Yüncü'ye konu ile alakalı pek çok soru iletilmiş, bir kısmı ne yazık ki yanıtız kalmıştır. Sebebini şöyle açıklıyor: “Giritliler acı olaylardan bahsetmeyi sevmezlerdi. Bunun haricinde çocuklarının yüreklerini kin ile sulamak istemezlerdi. Bu sebeple de mübadelenin konusu evde pek geçmezdi. Karşı kıyıda kültürümüzü, dilimizi seven bir vatandaş topluluğu hâlâ mevcut”.

Evangelia Balta'nın "*Gerçi Rum isek de Rumca bilmez Türkçe söyleriz*" sözü bunu kanıtlar niteliktedir.

Ömürlerini geri dönme arzusu içinde geçirenler olmuştur. Yüncü'nün annesi Yerapetra'da bulunan evlerine hasret dünyadan erkenden göçmüştür. Eşyalarını komşularına emanet edip anahtarları ceplerinde Anadolu'ya gelenler olmuştur. O anahtarlar yaşlıların bellerinde bir iple bağlı durmuş ömür boyu. Nesrin Ortan'ın dedesi, ara ara tapu ve anahtarlarını sakladığı yerden çıkarır, onlara bakarak ağlarmış. Babası bir yolunu bulup son kez doğduğu toprakları görme imkânı bulmuş "*Babam Girit'e gitti. Babam İzmir'de mülk aldıkça kiraya verdi. Amerikalı kiracıları vardı. Yunanlı ailenin de oturmasını istiyordu. Bir evimizde Yunanlı kiracı oturmaya başladı. Babam 'Tekrar Girit'i görmek isterdim. Babam göremeden vefat etti' demiş aileye. Adam da 'Yunanistan'a (Atina'ya) gelebilirsin' demiş. Vizeleri aldıktan sonra Atina'ya gidiyorlar, oradan da uçakla Girit'e. Babam evlerini buluyor ama harap etmişler. Oradan toprak getirdi, anne ve babasının mezarına döktü*". Ersöz de hem Hanya hem de Kandiye'den toprak getirip atalarının mezarlarına koyma imkânına erişen isimlerdendir. Bung, evlerinin yıkılan duvarından bir tuğla getirmiştir. İzmir/Buca Göç ve Mübadele Anı evinde bu tuğla sergilenmektedir. Mustafa Duğral ise "*Ben atalarımın toprağını görmek istiyorum. Fakat bu zamana kadar nasip olmadı. Çocuklarım büyüdü, iş sahibi oldu. 'Baba sabret, biraz daha düzene girelim söz veriyoruz seni Girit'e götüreceğiz' diyorlar (ağlıyor). Lisanı da biraz biliyorum, belki bir şeyler bulurum*" diyor. Giritli İsmet Altay'ın yüreğinde kalan o derin sızıyı şu sözlerde hissetmemek elde değil "*Yaşım geldi 85'e dayandı. İşte geldik, işte gidiyoruz! Evimiz gitmez gözümün önünden... Üç odalıydı... asmalarımız vardı... Üzümleri tatlı olurdu... Geldik... Bir daha gidemedik. Hep gitmek isterim! Ben bilirim evimizi, yolumuzu. Beni çıkarırsınlar limana... Gider bulurum kimseye sormadan...*" (Yalçın, 2014, s. 274).

Sonuç

1923-1930 nüfus mübadelesi ile Türkiye ve Yunanistan azınlık sorunlarını çözmek, homojen bir ulus yaratmak amacıyla kendi halklarını zorla göç ettirmişlerdir. Göç, hem mübadiller hem de mübadele tarafı hükûmetler üzerinde önemli sonuçlar doğurmuştur. Mübadiller zorunlu göç sebebiyle bir yandan derin bir üzüntü yaşamışlar diğer yandan da yaşadıkları baskıdan kurtarıldıkları için minnet duymuşlardır.

Anadolu'dan göçenler Yunanistan'a ağır bir ekonomik yük getirmişlerdir. Çok zor şartlar altında barınmak zorunda kalmışlardır. Çalışma imkânı bulamayanlar son çare olarak Yunanistan'dan Avrupa ve Amerika'ya göç etmişlerdir. Anadolu'ya yerleşen mübadillerden bazıları, kendilerine verilen haklardan feragat etmek kaydıyla geçimlerini daha sağlıklı yürütebilecekleri yörelere gitmişlerdir. Özellikle Girit'ten Anadolu'ya göç eden halk, Türkçe bilmemelerinden ötürü uzun yıllar dışlanarak yaşamışlardır. Tüm bunlara rağmen kültürlerini yaşatmak ve dünyaya duyurmak için Türkiye'nin pek çok şehrinde dernekler kurmuşlardır. Yılın belli zamanlarında bir araya gelerek dillerini, danslarını, yemek kültürlerini canlı bir şekilde sürdürmektedirler.

Giritli mübadiller Anadolu'nun pek çok yerine göç etmişlerdir. İzmir de Giritli göçmenlere ev sahipliği yapan illerden biri olmuştur. Mübadillerin iskânında bazı noktalara dikkat edilmemiş/edilememiştir. Köylü sınıfın şehirlerle, şehirli sınıfın köylere yerleştirildiği olmuştur. Türkiye'ye gelen göçmenler yanmış, yıkılmış, haksız işgal sonucu başkalarının el koyulmuş meskenlerle karşılaşmışlardır. Yeni hayatlarına başlayışları bile ayrı bir trajedi olmuştur. Acıları sinema filmlerine, belgesellere, romanlara konu edinilmiştir. Yaşadıkları tüm olumsuzluklara rağmen yüreklerinde bir damla kin kırıntısı barındırmamışlardır.

Mübadillerin yerel halkla kültürel alışverişleri olmuştur. Yemek kültürlerinin en önemli taşıyıcı olduğu aşikârdır. Ancak Giritçe başta olmak üzere bazı kültürel değerleri ne yazık ki yok olmaya yüz tutmuştur. Beraberinde getirdikleri kültür, yer yer dışlanmalarına da sebep olmuştur. Bunun doğal bir sonucu olarak baskın kültürün içerisinde kendi kültürleri değişim ve dönüşüme uğramıştır. İsteyerek veya zorla yaşanan bu dönüşüm özellikle 2. ve 3. kuşak mübadilleri derinden etkilemektedir. Bu sebeple yukarıda da ifade edildiği üzere kendi aralarında bir devamlılık oluşturmak adına gayret göstermektedirler.

Mübadiller haftalarca limanlarda bekledikten sonra uzun süren gemi yolculukları yapmışlardır. Bu esnada yaşamlarını yitiren evlatlarını, anne veya babalarını bırakmak zorunda kalmışlardır. Aileler dağılmış, mübadiller uzun yıllar doğmuş oldukları toprakları ziyaret edememişlerdir. 1. kuşak mübadillerin neredeyse hepsi memleket hasreti içinde, vatanlarını son bir defa görmeden bu dünyadan göçüp gitmişlerdir. Bugün onların yerine evlatları ve torunları memleket topraklarını ziyaret ediyorlar. Girit'ten getirdikleri suyu ve toprağı, atalarının mezarlarına dökerek onların yüreklerindeki sızıya bir nebze olsun dermân olmaya çalışıyorlar.

Kaynakça

- Arı, K. (2000). Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- "Ata Yurdundan Ana Yurduna; 98. Yılında Mübadelenin Öyküsü". (2022, Haziran 25). <https://www.youtube.com/watch?v=a7Sdp59uvBc>.
- Aypak, A. (30 Ocak-1 Şubat 2017). Giritli Mübadillerden Gerçek Bir Kesit. Uluslararası Mübadele Sempozyumu ve Mübadelenin 94. Yılı Anma Etkinlikleri. Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi. 669-678.
- Baş, İ. (2022, 13 Temmuz). Muhtelit Mübadele Komisyonu. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/muhtelit-mubadele-komisyonu/>.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2014). Türk Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 180(3), 9-32.
- Çınar, S. (2021). Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sırasında Tifüs. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü. *Atatürk Yolu Dergisi*, 68, 283-314.
- Erdal, İ. (2014). Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Gayrimübadil Olma Konusu ve Mübadeleden Iskat (Çıkma) Yolları. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 180(3), 123-141.
- Mansel, Arif Müfid (1999). Ege ve Yunan Tarihi: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Oran, B. (1998). Kalanların Öyküsü (1923 Mübadele Sözleşmesinin Birinci ve Özellikle de İkinci Maddelerinin Uygulanmasından Alınacak Dersler): Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası Konferans Atatürkçülük ve Modern Türkiye. Ankara, 22-23 Ekim 1998.
- Sepetçioğlu, T.E. (2014). İki Tarihsel "Eski" Kavram, Bir Sosyo Kültürel "Yeni" Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir? *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 180(3), 49-83.
- Sunay, S. (2021). Mülki ve Askerî Görevlilerin Raporlarına Göre Yunan İşgali Altında Balıkesir (1920-1922). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 39, 1-37.
- Süar, S. (2014). 2000 Sonrası Yunan Sinemasında Küçük Asya Felaketi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 180(3), 143-166.
- Şimşek, S. (2007). Doğu Akdeniz'de Tahrip Olan Bir Kültür Mirası: Girit'te Tarikatlar ve Tekkeler. *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 32, 215-244.
- Yalçın, K. (2014). Emanet Çeyiz Mübadele İnsanları. Bizzamanlar Yayıncılık.